

**MAKTABGACHA TA'LIMDA O'YIN FAOLIYATI ORQALI
KOGNITIV VA IJTIMOY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH**

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Samarqand filiali

MPRE-S-251 U guruh Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi

*1-kurs talabasi **Mustafayeva Dिल्фуза Jumanovna***

Maktabgacha ta'lim insonning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda bolaning bilish jarayonlari, nutqi, tafakkuri, ijtimoiy munosabatlari hamda shaxsiy fazilatlarini tez sur'atda rivojlanadi. Ushbu jarayonlarda o'yin faoliyati markaziy o'rin egallaydi. O'yin – bu nafaqat bolalarning sevimli mashg'uloti, balki ularning dunyoni bilish, ijtimoiy tajriba orttirish, hissiy va kognitiv rivojlanishini ta'minlovchi asosiy vositadir. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari jarayonida maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyatiga pedagogik yondashuvlar tubdan qayta ko'rib chiqilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlarida bolalarning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zamonaviy shart-sharoitlar yaratish belgilab berilgan. Shu nuqtai nazardan, o'yin faoliyati orqali ta'lim jarayonini tashkil etish, bolalarda mustaqil fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, muammolarni hal etish kabi kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning eng samarali vositasidir.

O'yin jarayonida bola atrofdagi voqelikni faol o'zlashtiradi, turli rollarni sinab ko'radi, real hayotdagi holatlarni modellashtiradi. Shu tariqa u dunyoqarashini kengaytiradi, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushuna boshlaydi. Kognitiv rivojlanishning muhim jihatlaridan biri – bu bolada kuzatish, solishtirish, tahlil qilish va umimlashtirish qobiliyatlarining shakllanishidir. O'yin orqali bu jarayon tabiiy, majburiy bo'lmagan sharoitda yuz beradi. Masalan, konstruktor o'yinlari,

rang va shakllarni ajratish, topishmoqlar yoki mantiqiy stol o'yinlari bolalarning tafakkurini faol rivojlantiradi.

Ijtimoiy ko'nikmalar esa o'yin davomida o'zaro muloqot, rollarni taqsimlash, qoidalarga amal qilish orqali shakllanadi. Bola boshqalar bilan hamkorlikda o'ynar ekan, u muloqot madaniyatini, his-tuyg'ularini boshqarishni, o'z fikrini bildirish va boshqalarning fikrini hurmat qilishni o'rganadi. Bu esa uning keyingi bosqichlarda jamiyatda o'z o'rnini topishida muhim poydevor bo'ladi. O'yin orqali bolaning empatiyasi, rahmdilligi, jamoaga mansublik hissi ham mustahkamlanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o'yin faoliyati "rivojlantiruvchi ta'lim" konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi. Bu yondashuvda o'yin – bolaning tabiiy ehtiyoji va bilish faoliyati sifatida qaraladi. Pedagoglar tomonidan o'yin muhitini to'g'ri tashkil etish, bolalarda tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash, mustaqil o'ylashga undovchi savollar berish, muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'yin jarayoni samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, o'yin faoliyatini tashkil etishda milliy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi, xalq o'yinlaridan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. O'zbekiston xalqining boy madaniy merosi, an'anaviy o'yinlari ("Qo'g'irchoq o'yini", "Qiz bola – o'g'il bola roli", "Aql charxi", "Kim tez?" kabi) bolalarning nafaqat intellektual, balki ijtimoiy-emotsional rivojiga ham katta hissa qo'shadi.

Shuningdek, o'yin faoliyatini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish ham dolzarb masaladir. Interaktiv o'yin dasturlari, virtual muhitdagi mantiqiy topshiriqlar, raqamli konstruksiyalar orqali bolalarning kognitiv jarayonlarini faollashtirish mumkin. Ammo bu jarayonda muvozanat saqlanishi lozim: o'yinlar bolalarning real muloqotini, jismoniy faolligini cheklamasligi kerak. Shu sababli pedagoglar har bir o'yinning maqsadi, mazmuni va pedagogik qiymatini chuqur anglab, uni ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarga moslashtirishi zarur.

Maktabgacha ta'limda o'yin faoliyatining samaradorligi, avvalo, tarbiyachining kasbiy kompetensiyasiga, psixologik tayyorgarligiga va individual

yondashuviga bog'liq. Har bir bola o'ziga xos shaxsdir, shuning uchun o'yin jarayonida individual farqlarni inobatga olish, har bir bolaning qiziqish va ehtiyojlariga mos o'yin muhitini yaratish muhimdir. Shu tariqa o'yin bolalar uchun shunchaki hordiq emas, balki ularning tafakkuri, hissiyoti, muloqot madaniyati va shaxsiy o'zini anglashini rivojlantiruvchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida o'yin faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri yo'naltirish bolalarning kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bu yondashuv bola shaxsining uyg'un, har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi, keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli o'qish va ijtimoiy moslashuv uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu sababli, o'yin faoliyati maktabgacha ta'limning asosiy pedagogik mexanizmlaridan biri sifatida yanada chuqur ilmiy asosda takomillashtirilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin – ularning eng tabiiy va asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Shu bois, zamonaviy pedagogikada o'yin faoliyatini bolalarning psixologik rivojlanish mexanizmi sifatida o'rganish tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Psixolog A. N. Leontyev, L. S. Vygotskiy, J. Piagetlarning ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, o'yin – bu bolaning kognitiv rivojlanishida hal qiluvchi bosqich bo'lib, u orqali bola real hayotni modellashtiradi, ijtimoiy rollarni sinab ko'radi, sabab-oqibat munosabatlarini o'rganadi. O'yin jarayonida bola o'zining tafakkuri, xotirasi, diqqatini boshqarishni o'rganadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash maqsadida "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi joriy etilgan. Ushbu dasturda o'yin faoliyati bolalarning kognitiv, ijtimoiy, nutqiy, hissiy va jismoniy rivojlanish yo'nalishlarida markaziy o'rinni egallaydi. Dasturga muvofiq, har bir mashg'ulot bolalarning yosh xususiyatlari va individual ehtiyojlariga mos tarzda o'yin shaklida tashkil etilishi ko'zda tutiladi. Bu esa o'yin orqali o'qitish tamoyilining hayotga joriy etilayotganidan dalolat beradi.

O'yin faoliyatining psixologik asosida bolaning ichki motivlari, qiziqishlari, faol bo'lishga intilishi yotadi. O'yin bola uchun majburiy faoliyat emas, balki ixtiyoriy, hissiy zavq bag'ishlovchi jarayondir. Shuning uchun ham o'yin orqali

bola erkin fikrlaydi, o'zini ifoda etadi, ijod qiladi. Pedagogik nuqtai nazardan, o'yin faoliyatining samaradorligi bolaning faolligini rag'batlantirish, unda mustaqil qaror qabul qilish, vaziyatni baholash va harakatlarni rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga bog'liq.

Bola o'yinda o'z tajribasini sinovdan o'tkazadi, xatolaridan o'rganadi va yangi strategiyalar ishlab chiqadi. Bu jarayon kognitiv rivojlanishning asosi bo'lib, tafakkur jarayonlarini – analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash va xulosalashni rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'yin faoliyati bolaning hissiy-irodaviy sifatlarini – sabr, qat'iyat, hamkorlik, hamdardlik kabi fazilatlarini ham tarbiyalaydi.

Kognitiv rivojlanish deganda bolaning atrof-muhitni bilish, axborotni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, xotira va diqqatni boshqarish qobiliyatlarining shakllanishi tushuniladi. O'yin faoliyati bu jarayonlarni tabiiy tarzda rag'batlantiradi. Masalan, “Ranglar olami”, “Kim tez topadi?”, “Nimani eslab qolding?” kabi o'yinlar bolalarning idrok, xotira va tafakkurini faollashtiradi.

Rolga asoslangan o'yinlar esa bolani muayyan ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Masalan, “Do'konda”, “Shifokor va bemor”, “Oila a'zolari” kabi o'yinlar bolalarda ijtimoiy rollarni tushunish, muomala madaniyati, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, bu o'yinlarda bola til boyligini oshiradi, nutqini rivojlantiradi, muloqot qilishni o'rganadi.

Konstruktiv o'yinlar – qurish-yasash, modellashtirish, chizish kabi faoliyatlar – bolaning fazoviy tasavvurlarini, tahliliy fikrlashni va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu turdagi o'yinlar bolalarda “men qila olaman” degan ishonchni shakllantiradi, bu esa o'z navbatida kognitiv faollikni oshiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hali o'z his-tuyg'ularini to'liq boshqarishni bilmaydi. Shu sababli, o'yin ular uchun ijtimoiy moslashuvning eng qulay maktabidir. O'yin jarayonida bola o'z hissiyotlarini ifoda etadi, boshqalarning hissiyotlarini tushunishga harakat qiladi, jamoaviy muhitda o'z o'rnini topadi. Masalan, jamoaviy harakat talab qiladigan o'yinlarda (“Topar-topmas”, “Kim birinchi topadi?”, “Birgalikda rasm chizamiz”) bolalar bir-birlariga yordam

berishni, kelishishni, qoidalarga rioya qilishni o'rganadilar. Bu esa ijtimoiy mas'uliyat, empatiya va hamjihatlik fazilatlarini rivojlantiradi.

Bola o'yin jarayonida "men" konsepsiyasini shakllantiradi, ya'ni o'zini jamiyatning bir bo'lagi sifatida anglaydi. Shu tariqa u mustaqillik, o'z fikrini bildirish, hamkorlikda muammoni hal etish kabi ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladi. O'zbekiston xalqining boy milliy merosida bolalar o'yinlari alohida o'rin tutadi. "Chittigul", "Arqon tortish", "Do'ppi o'yini", "Olmaxon" kabi xalq o'yinlari bolalarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda ularning ijtimoiy faolligini, muloqot madaniyatini va jamoaga hurmat tuyg'usini tarbiyalaydi. Bu o'yinlarda xalqona hikmat, axloqiy qadriyatlar mujassam bo'lib, ular tarbiyaviy jihatdan nihoyatda boy vositalardir. Milliy o'yinlar orqali bola o'z xalqining madaniyatini, urf-odatlarini, milliy o'ziga xosligini his qiladi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyatini tashkil etishda milliy o'yin elementlaridan foydalanish nafaqat o'yin jarayonini qiziqarli qiladi, balki bolalarda vatanparvarlik, o'zligini anglash, xalq qadriyatlariga hurmat tuyg'ularini shakllantiradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Shu bois, maktabgacha ta'lim tizimida interaktiv o'yin dasturlari, raqamli simulyatorlar, multimediali o'yinlar keng qo'llanilmoqda. Bunday o'yinlar bolalarda axborot texnologiyalaridan foydalana olish, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Masalan, "Smart Kids", "Learning Apps", "Fun English" kabi interaktiv platformalar orqali bola ranglar, shakllar, sonlar, hayvonot olami haqida bilimlarini o'yin tarzida egallaydi. Bu esa kognitiv rivojlanishni zamonaviy ta'lim vositalari orqali qo'llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, raqamli o'yinlardan foydalanishda pedagog muvozanatni saqlashi muhim. Virtual o'yinlar real hayotdagi muloqotni, jismoniy faollikni to'liq almashtira olmaydi. Shuning uchun pedagogik yondashuvda raqamli o'yinlar bilan bir qatorda an'anaviy va jismoniy o'yinlar ham uyg'unlashtirilgan shaklda olib borilishi kerak.

O'yin faoliyati – bu bolaning rivojlanish mexanizmini tabiiy va ijodiy tarzda

qo'llab-quvvatlovchi asosiy vositadir. O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida o'yin faoliyatining ilmiy asoslangan, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan shaklda tashkil etilishi bolalarning kognitiv hamda ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'yin orqali bola dunyoni o'rganadi, fikrlaydi, his qiladi, muloqot qiladi va shaxs sifatida shakllanadi.

Shuning uchun ham maktabgacha ta'lim tizimida o'yin faoliyatini rivojlantirish, pedagoglarni o'yin texnologiyalari bo'yicha qayta tayyorlash, milliy o'yinlar merosini zamonaviy talablarga moslashtirish, raqamli o'yin vositalarini integratsiyalash – bu sohadagi strategik vazifalardandir. Faqat shunday yondashuvgina bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini, zamonaviy jamiyatda faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida shakllanishini ta'minlay oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son qarori. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, 2018-yil 30-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. — Toshkent: "Maktabgacha ta'lim" nashriyoti, 2018.
3. Jo'raeva, D. va Qosimova, M. "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi." — Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2020.
4. Vygotskiy, L. S. "Bola psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi." — Moskva: Pedagogika nashriyoti, 1991.
5. Piaget, J. "Bolalarda tafakkur va nutq rivojlanishi." — Moskva: Pedagogika, 1984.